

A 'szőlőskert viharistenének' ikonográfiája az újhettita művészetben

The iconography of the 'Storm God of the Vineyard' in the Neo-Hittite Art

Roboz Erika PhD. hallgató

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola, Eszmetörténeti Műhely
erika.robosz@szepmuveszeti.hu

Initially submitted Apr 18, 2019; accepted for publication Apr. 30, 2019

Abstract

Representing the celestial sphere, through taking the control upon the various meteorological phenomena, such as the weather and rain, the maintenance of the order of fertility and vegetation

are further important aspects of the concept of storm god, which is also emphasized by the visual representation of the deity. This paper focused on the specific iconographical elements (bunch of grapes, stalks of grain) found in the visual imagery of a Neo-Hittite storm god-type ('Storm god of the Vineyard') who was worshipped especially in the Tabal region of Southeast Anatolia. Through the examination of these iconographical features it will be possible to detect the interactions between the natural environmental features of the region and the evolution of the religious ideas that exist there.

Beside comparing and analyzing the iconographical characteristics of the 'Storm God of the Vineyard' on the archaeological material that survived from this period with linking other relevant epigraphic sources, the paper try to outline the possible links of relationship between the portrait of the deity and the wine production and viticulture in ancient Anatolia.

Kulcsszavak: „szőlőskert viharistene”, gabonakalász, szőlő, anatóliai borkultúra, Tabal

Key words: 'storm god of the vineyard', stalk of grain, grapevine, Anatolian viticulture, Tabal

BEVEZETÉS - AZ ÚJHETTITA MŰVÉSZETRŐL

A Kr. e. 12–7. század között tartó újhettita periódus (más néven késő-hettita, vagy sziro-hettita) a Hettita birodalom fokozatos felbomlásával a Kr. e. II-I. évezred fordulójától kezdődően Közép- és Délkelet-Anatólia és Észak-Szíria területén keletkező hatalmi vákuumban létrejövő államalakulatok felemelkedésével vette kezdetét.¹ Az önálló közigazgatási egységekként működő, összefoglaló elnevezéssel illetett territoriális berendezkedésű újhettita államok alapvetően két nagy nyelvi alapon elkülöníthető egységre - a luvi illetve az arámi nyelvű királyságokra tagolódnak. A világosan meghatározható nyelvi alapú különbségek ellenére a történeti környezetben is használt közös összefoglaló megnevezés az említett népek vizuális művészetére egyaránt érvényes.

Szemben a hettita birodalmi tradíciók főként vallási témákat megjelenítő ábrázolásaival szemben, túlnyomórészt a hatalmi reprezentációt szolgáló újhettita periódus monumentális ábrázolásain (főként szobrokon, orthosztát reliefeken, uralkodói sztéléken) lényegében az asszír és szíriai motívumok

¹ Az újhettita államalakulatok definiálásához, lásd. BRYCE 2012: 47–49.

keverednek össze a korábbi hettita, luvi és arámi motívumokkal.² Ez az ikonográfiai sokszínűség a korszak művészetének olyan sajátos dinamikus képét eredményezi, melyben amellet, hogy az adott térségben jelenlévő népcsoport által használt motívumok kapják a hangsúlyosabb szerepet, illetve emellet egyes importált ikonográfiai elemek (páldául szárnyas napkorong) adaptációja is megfigyelhető.³

A SZŐLŐSKERT VIHARISTENÉNEK IKONOGRÁFIAI JELLEMZŐI

A hettita birodalmi tradíciókat egyértelműen továbbhagyományozó luvi nyelvű, újhettita államalakulatok istenvilágának leggyakrabban ábrázolt képviselője az antropomorf formában megjelenő luvi viharisten, Tarhunzas⁴, melynek az újhettita művészetben három különböző fenotípusa ismert.⁵ Ezek közül a luvi viharisten kifejezetten Középkélet-Anatólia Tabal régiójára jellemző lokális manifesztációja a 'szőlőskert viharistene', melynek az ábrázolásokon attribútumként megjelenő dionüszoszi külsőt⁶ kölcsönző speciális ikonográfiai elemei (szőlőfürt és gabonaköteg) vitathatatlanul az istenség vegetációs szerepkörének termékenységgel kapcsolatos aspektusát hangsúlyozzák.⁷

A főként sziklareliefeken (négy esetben) és az uralkodói sztélék (két esetben) reliefkialakítású ábrázolásain megjelenő istenség alakjának a korszakból hat ábrázolása ismert, melyek egyaránt a Kr. e. 8. századra keltezhetőek (lásd. Függelék, 1. tábla).⁸ Az ábrázolások ikonográfiai jellemzőit az alábbi táblázat foglalja össze (1. táblázat). 1. táblázat. A „szőlőskert viharistene” ábrázolásainak ikonográfiai különbségei

² Az közös elnevezéshez, illetve a luvi és arámi királyságok vallásos ikonográfiájához bővebben ld. BONATZ 2007: 9–29.

³ A szárnyas napkorong ikonográfiai elem „exportjához” és adaptációjához a Szíria/Anatólia térségében, lásd. CORNELIUS 2014: 146–148, illetve a szárnyas (nap)korong komplex szimbólumának értelmezéséhez a Kr. e. I. évezred ókori keleti motívumkincsében, lásd. ORNAN 2005.

⁴ Tarhunzas luvi panteonban betöltött szerepéről, lásd. HUTTER 2003: 220–224.

⁵ Tarhunzas megjelenítésének három ikonográfiai fenotípusáról bővebben, lásd. BONATZ 2007: 11–13.

⁶ Az ÍVRÍZ 1 reliefen megjelenő tabali viharisten, mint a „felfegyverzett Dionüszosz” keleti előképének tekinthető némileg félrevezető elméletéről, lásd. CREMER 1988, Taf. 19.

⁷ HERBORDT 2016: 107, ARO 2003: 319–320.

⁸ Az ábrázolások általános ikonográfiai jellemzőihez, régészeti vonatkozásához, felirataihoz bővebben, lásd. ÍVRÍZ 1 (CHLI 1/2, 516–518., Pl. 292–295, HARMANSAH 2015: 137–140), ÍVRÍZ 2 (CHLI 1/2, 526, Pl. 300), NIĞDE 2 (CHLI 1/2, 526–527, Pl. 301), KEŞLİK YAYLA 1 (CHLI 1/2, 531, Pl. 305), ISLÂHIYE 2 (ORTHMANN 1971: 78, 486, Taf. 14/c), GÖKBEZ (FAYDALI 1974: 135–136., ŞAHİN 1999: 176, ERINGHAUS 2014: 61–66.)

	tárgytípus	istenség	viselet	fegyverzet	attribútumok	istenség megnevezése (felirat alapján)	uralkodó (keltezés)
1. ÍVRÍZ 1	sziklarelief, kb. 4,20 x kb. 3 m, délre néző, <i>in situ</i> Kocaburun Kayası (Ívriz-völgy, Délkelet-Anatólia), aktív Ívriz-források felett	jobbra néző uralkodónál magasabb adoráló jelenetben	szarvakkal díszített kónikus fejdísz rövid övvel összefogott tunika két szélén volutaszerűen visszakunorodó szegéllyel visszakunorodó végű lábbeli szakáll, karperec (mindkét csuklón) csigákba rendezett nyakig érő haj fülbevalók (?)	sarló alakú fegyver/szerszám ragadozó madár fejben végződő markolattal (övbe tűzve) ¹	bokáig érő, négy azonos hosszúságú szárú kalászból álló gabonaköteg (bal kézben összefogva) bal láb mögött a földből sarjadó szőlőtörő eredő, az istenség mögött felfutó, derekát elöl körbeölelő szőlőinda, érett szőlőfürtökkel (inda vége jobb kézben)	„Warpalawas Tarhunzas-ja”	II. Warpalawas, a tabali Tuwana királya (Kr. e. 738–710 között)
2. ÍVRÍZ 2	sztlélé (töredékes), mészkő, 1,30 x 0,80 x 0,29 m, Ereğli (Konya) Museum, ltsz. A 1991.	jobbra néző istenség alsó része	rövid övvel összefogott tunika két szélén volutaszerűen visszakunorodó szegéllyel visszakunorodó végű lábbeli	nincs	bokáig érő, három azonos hosszúságú szárú kalászból álló gabonaköteg alsó szárai (vsz. bal kézben összefogva) bal láb mögött a földből sarjadó szőlőtő alsó része (vsz. az istenség mögött felfutó indával)	„viharisten”	II. Warpalawas, a tabali Tuwana királya (Kr. e. 8. század vége)
3. NIGDE 2	sztlélé, bazalt, 2,18 m (magasság), Nigde Archaeological Museum, ltsz. 22.1.75	jobbra néző	szarvakkal díszített kónikus fejdísz tetején gombbal rövid övvel összefogott tunika rojtozott szegéllyel csigákba rendezett vállig érő haj szakáll visszakunorodó	lesújtó pozíció: kétélű csatabárd (jobb kéz), háromágú villámszigony (bal kéz)	szárnyas napkorong (fej felett) szőlőtő szőlőfürtökkel (istenség mögött) gabonaköteg (istenség derekáig növed)	„Tarhunzas”	II. Muwaharani, II. Warpalawas fia (Kr. e. 8. század vége – 7. század eleje)

			végű lábbeli				
4. KEŞLİK YAYLA 1	sztlé, andezit, 1,45 x 0,69 x 0,27 m, Niğde Archaeological Museum, ltsz. 51.	jobbra néző	szarvakkal díszített kónikus fejdísz rövid övvel összefogott tunika két szélén volutaszerűen visszakunkorodó szegéllyel visszakunkorodó végű lábbeli csigákba rendezett vállig érő haj szakáll	nincs	bokáig érő, öt azonos hosszúságú szárú kalászból álló gabonaköteg (bal kézben összefogva) bal sarok mögött a földből sarjadó szőlőtöről eredő, az istenség derekánál elől felfutó szőlőinda, érett szőlőfürtökkel (inda vége jobb kézben)	Tarhunzas (erősen kopott állapot miatt olvashatatlan felirat)	vsz. Kr. e. 8. század vége (II. Warpalawas alatt),
5. ISLÁHIY E 2	sztlé, 1,4 x 0,5 m, Adana, Museum, ltsz. 2214)	jobbra néző	szarvakkal díszített kónikus fejdísz rövid övvel összefogott tunika visszakunkorodó végű lábbeli háton lelógó, visszakunkorodó végű hosszú hajfonat	lesújtó pozíció: fegyver (jobb kéz, töredékes, csatabárd?) (hold)sarló markolatú övbe tűzött kard	rövid gabonakalász (előrenyújtott bal kéz)	viharisten	Kr. e. 8. század
6. GÖKBEZ	sziklarelief, 2 x 2 m (relief mérete), Bor közelében, Niğde tartomány	balra néző	szarvakkal díszített kónikus fejdísz tetején gombbal rövid övvel összefogott tunika egyenes végű lábbeli vállig érő haj szakáll	lesújtó pozíció: kétélű csatabárd (jobb kéz), villámszimbólum (?)/rövid gabonaköteg (?) (bal kéz)	bal lábból kinövő szőlőtő szőlőfürtökkel figura mellett jobbra: közepén függőlegesen elválasztott kettős ívelt ikonográfiai elem (a. felirat lehetséges helye, b. frígiai kettős sziklatrón-idol) ⁹	Tarhunzas	Kr. e. 8. század vége – 7. század eleje

1. táblázat. A „szőlőskert viharistene” ábrázolásainak ikonográfiai különbségei

A reliefek részletgazdagságát, művészi színvonalát, emellett méretét tekintve egyértelműen az İVRİZ 1 monumentális emlékműve emelkedik ki, kontrasztot alkotva a vizsgált csoport leginkább sematikusabb tagjával a GÖKBEZ relieffel szemben. Az ábrázolások összevetése alapján a viharisten jobbra néző helyzetben történő ábrázolása számít általánosnak. A viselet állandó elemeként minden esetben megtalálható az isteni eredetet jelölő, szarvakkal díszített kónikus fejdísz, emellett a rövid övvel összefogott tunika, továbbá a visszakunkorodó végű lábbeli a Kr. e. II. évezredtől kezdve szintén a viharistenek általános ruházatának részét képezi⁹. Az istenség csigákba rendezett haj- és szakállviselete,

⁹ Az antropomorf viharisten általános viseletének részletes áttekintéséhez a Kr. e. II. évezredtől az újhettita periódus végéig, lásd. HERBORDT 2016: 105–107.

továbbá az ÍVRÍZ 1 reliefen megjelenő rituális fegyver, továbbá a NIĞDE 2 sztélén az istenség feje felett megjelenő isteni szimbólum, a szárnyas napkorong vélhetően asszír hatásokat mutatnak. Az ISLÂHIYE 2 figura hátán hosszan lelógó, és felkunkorodó végű hajfonata a hettita viharistenek hajviseletének általános megjelenítési formáját idézi.¹⁰ A korszakra jellemző ikonográfiai „militarizálódás” eredményeként, a militáris attribútumokként értelmezhető fegyverek között megtalálható (kétélű) csatabárd¹¹ (NIĞDE 2, ISLÂHIYE 2 (?), GÖKBEZ), és háromágú villámszigony¹² (NIĞDE 2, GÖKBEZ: villámszimbólum (?), illetve a (hold)sarló markolatú kard (ISLÂHIYE 2) az újhettita viharistenek ikonográfiájának állandó elemei, melyek eredete egészen a Kr. e. II. évezredig, a hettita periódusig nyúlik vissza. Emellett az istenséget három esetben lesújtó pozícióban¹³ ábrázolják, magasra emelt jobb kezében minden esetben a csatabárd a lesújtó fegyver. Az istenség harcias aspektusát hangsúlyozó ún. lesújtó pozíció első megjelenési formái az óhettita kortól mutatható ki az Anatólia régészeti leletanyagban, innentől kezdve a hettita és az újhettita művészetben is folyamatosan megtalálható a viharisten általános ikonográfiájában.¹⁴ A motívum által közvetített vizuális kommunikáció alapján az ikonográfiai elem alkalmazása a Tarhunzas-ábrázolások két másik újhettita fenotípusának ikonográfiájában is megtalálható, mely a viharisten és a hozzá kapcsolódó lokális uralkodók tekintetében vélhetően szerepet játszik a hatalmi szupremácia kifejezésében.¹⁵

A jellegzetes vegetációs attribútumok (érett fürtöket hordozó szőlőtő, és duzzadt gabonakalászokat hordozó gabonaszárak) jelenléte az vizsgált összes ábrázoláson megfigyelhető, ám a szőlőmotívum egy esetben teljesen hiányzik (ISLÂHIYE 2). A növényi elemek által hordozott vitalitás, azaz a tápláló termőfölddel fennálló élő kapcsolat vizuális megjelenítéseként, mind a szőlőtő, mind a gabonaszárak nem learatott terményként jelennek meg, hanem a közvetlenül viharisten lábából, vagy lába mögött, illetve a figura környezetében a földből erednek (ISLÂHIYE 2 és: balkézben tartott rövidre vágott gabonakalász és a töredékes GÖKBEZ relief villámköteget vagy rövid gabonakalászt ábrázoló elemei érdekes kivételt képeznek). Az előbbi gondolat folytatásaként az ÍVRÍZ 1 sziklarelief viharistenének korporális tulajdonságaiban, telt és erős testfelépítésében szintén a bőség és az egészséges erő reprezentációja tükröződik. A napjainkban is népszerű kirándulóhelyként működő aktív Ívriz-források felett elhelyezkedő relief tervezése és kivitelezése esetében a természeti környezet komplex szimbolikája adta „természetes szakralitás” szintén hozzájárul a tabali viharisten a termékenységhez és a vidék prosperitásával kapcsolatos szerepének hangsúlyozásához.¹⁶

A vizsgált feliratok szövege két esetben az ábrázoláson látható istenalakot Tarhunzas-ként (ÍVRÍZ 1, NIĞDE 2), míg egy esetben viharistenként (ÍVRÍZ 2) azonosítja. A fennmaradó három esetben a speciális

¹⁰ Például a hurri eredetű hettita birodalmi panteon főistene, Teššub reprezentatív ábrázolása a Yazılıkaya forrásszentély A jelű kamrájának főjelenetében, a jelenet pontos vonalrajzához lásd. ÖZGÜÇ 2002: 116, fig. 8, no. 42.

¹¹ A csatabárd és háromágú villámszigony a viharisten ikonográfiájába történő beépüléséhez, lásd. ZOLOTNIKOVA 2016: 295–306.

¹² A hettita birodalmi periódus ábrázolásain megjelenő, a viharistenre utaló, stilizált bikaszarvakhöz hasonlító W-formájú

TONITRUS luvi hieroglif epithetont lehetséges formai hasonlósága alapján felváltó háromágú villámszigonnyal kapcsolatban, lásd. HAWKINS 1992: 53–82.

¹³ A lesújtás-motívum definiálásához és vizsgálatához, lásd. D. COLLON 1972: 111–134.

¹⁴ lásd. BONATZ 2007: 3.

¹⁵ Tarhunzas nevének etimológiájáról (hettita igetővel történő összevetéséről, *tarhu-*, „legyőz, meghódít”), HUTTER 2003: 220–221., illetve bővebben SCHWEMER 2008: 17–20.

¹⁶ Az Ívriz-völgy és a szabadtéri forrásszentély fizikai környezetéhez, és kultúrtörténetéhez, lásd. HARMANSAH 2015: 137–142.

ikonográfiai elemek jelenléte egyértelművé teszi számunkra a luvi viharisten tabali manifesztációjának azonosítását.¹⁷ Az ikonográfiailag pontosan elkülöníthető csoport elnevezésével kapcsolatban megállapítható, hogy az istenalak valószínűleg megegyezik egy észak- tabali uralkodóhoz, Wasusarmas-hoz kapcsolható képi ábrázolást ugyan nem hordozó, de annál fontosabb szereppel bíró Sultanhan sztélé¹⁸ luvi hieroglif feliratában szereplő „Szőlőskert Tarhunzas-ával”.¹⁹ A vegetációs attribútumok megnevezése mellett a szöveg másik érdekes eleme, hogy „hatalmas bátorságot” kér a viharistentől a király (Wasusarmas) számára, hogy eltaposassa ellenségeit.²⁰ vizsgált csoport feliratot hordozó elemeinek, továbbá a Sultanhan sztélé szövegének elemzése alapján megállapítható, hogy a tabali uralkodókat (II. Warpalawas és II. Muwaharani esetében talán uralkodódinasztiákat) szoros kapcsolat fűzi a viharisten termékenységgel összefüggő lokális manifesztációjához, mely a láthatóan erős politikai potenciállal bíró hatalmi szimbólumként szereplő viharisten patrónusszerepét emeli ki.²¹

TABAL ÉS A SZŐLŐMŰVELÉS

A vaskori Középkelet-Anatólia, a Halys-folyó (Kızıl Irmak) déli kanyarulatától délre fekvő, nyugatra a Konya-síkságig elnyúló, a Taurusz-hegység felé kiterjedő régiója a hettita birodalmi szövegekben „Alsó föld”-ként szerepel. A Kr. e. 8. században luvi nyelvű, a valóságban számtalan különálló hatalmi egységet képező, önálló államalakulat alkotta Tabal elnevezése politikai berendezkedését illetően sokkal inkább tabali királyságokként értelmezhető (Észak-Tabal, Atuna, Shinuhtu, Tuwana, Hupishna).²² A Tabalról és annak uralkodóiról²³ szóló első írásos feljegyzések alapján a régió a Kr. e. 9 közepe – 7. század között keletkezett asszír szövegekben jelenik meg, melynek királyai az Újasszír birodalom Kr. e. I. évezredi hatalmi expanziójának következtében a különböző asszír uralkodók adófizetőiként jelennek meg.²⁴

Anatólia (különösen a keleti régiók) a szőlő házasításával (*Vitis vinifera*) és a szőlőművelés kialakulásával kapcsolatban széles múltra tekint vissza, mely a korai bronzkorban már az emberi fogyasztás részét képezhette²⁵, az anatóliai borokról pedig később az antik auktorok is megemlékeznek.²⁶ A szőlő, mint növény megjelenésének botanikai nyomait a térségben már egészen a korai neolitikumban is megtalálhatjuk.²⁷ A térségben honos, hűvösebb és csapadékosabb közeget kedvelő vadszőlő (*Vitis silvestris*) számára kedveznek a Tauros-hegység déli lejtőivel az anatóliai térségen keresztülhúzó, a Kaukázustól egészen Európáig húzó széles sáv klimatikus viszonyai. Meteorológiai és környezeti

¹⁷ A tabali viharisten fő kultuszközpontja a régióban talán Göllüdağ-ban működhetett, lásd. HUTTER 2003: 224., illetve SCHIRMER 2002: 214–216.

¹⁸ A jelenleg az Anatóliai Civilizációk Múzeumában látható felajánlási sztélé a Kr. e. 740–730 közötti időszakra keltezhető, melyet a magát az észak-tabali Wasusarmas „szolgájaként” azonosító, vélhetően az uralkodóhoz közelálló személy, Sarwatiwaras emeltetett, lásd. BRYCE 2012: 142–144.

¹⁹ CHLI 1/2, 466, HAAS 1994: 328,

²⁰ HARMANSAH 2015: 137

²¹ Az ’uralkodót patronáló viharisten’ jellegzetes képi kifejezőmódjának hettita előképe a hettita nagykirályok királyi pecsétjein (*Umarmungssiegel*) szereplő átkaroló jelenet (*Umarmungscene*) ikonográfiájáról bővebben, lásd. TARACHA 2008.

²² BRYCE 2012:48

²³ A tabali uralkodók politikatörténetéhez BRYCE 2012: 141–153.

²⁴ BRYCE 2012:42–44, BRYCE 2009: 682–685. Továbbá a régió újasszír birodalmi kapcsolatainak epigráfiai hátteréhez bővebben, lásd. D’ALFONSO 2012.

²⁵ A szőlőművelés gyakorlatának első nyomaihoz Anatólia régészeti leletanyagában, lásd. GÖKBAYLAK – SÖYLEMEZOGLU 2010: 465–466.

²⁶ GORNY 2004: 133.

²⁷ GORNY 2004: 138, 162.

adottságainak köszönhetően az Anatóliai-felföld (ezen belül a tabali régió is) kontinentális éghajlata a szőlőtermeléshez megfelelő körülményekkel rendelkezik. Az döntően porózus mészkő borította, hegyekkel és völgyekkel tagolt geológiai képeinek köszönhetően a különböző talajtípusok jelenléte mellett az alapvetően alacsony és hektikus csapadékeloszlás ezzel szemben megnehezíti mezőgazdasági művelés fejlődését Anatóliai-felföldön. A szőlőtermelés szempontjából nézve a Kizil Irmak vidékének vörös vulkáni eredetű talaja kiemelkedően jó minőségűnek számít.²⁸

MEGJEGYZÉSEK A SZŐLŐ ÉS A BOR SZIMBOLIZMUSÁNAK HETTITA ELŐKÉPEIHEZ

A szőlő első említésével az óasszír koloniális időszak Kr. e. II. évezred elejéről, az asszír kereskedőtelepként működő Külteperől származó szövegeiben a szőlő szüretelésével kapcsolatos kontextusban találkozunk, mely ekkor már intézményes szőlőművelési kultúra meglétét feltételezi a térségben. A koloniális időszakot követően a hettita államszervezet fokozatos kiépülésének időszaka alatt született szövege a szőlőtermelés és borkészítés folyamatosnak tűnő gyakorlatáról, a szőlő fogyasztásának és különböző fajtáinak, továbbá különféle formában történő felhasználási módjainak (erjesztés, aszalás, szirupkészítés, lehetséges parfümalapanyag) meglétéről egyaránt tanúskodnak.²⁹ A bor a vallási életben betöltött fontos pozícióját tekintve a *libációs* szertartások elsőszámú kultikus italaként, a különböző hettita ünnepek résztvevőjeként vált a hettita társadalmi elit legmagasabb szintjének luxustermékévé. A hettita mitológiában a bor és a viharisten között fennálló rituális kapcsolatra a hettita királyi imákban találunk példákat (*Ima Teššub, Kummani viharistenéhez*³⁰ szövegében a király földek és a szőlőskertek gyarapodásával kapcsolatban, *Muwatalliš imája Pihaššašši*³¹ viharistenéhez³² szövegében a király egy korsó bor formájában libációs áldozatot mutat be).

A visszakanyarodva a tabali viharisten vegetációs attribútumainak összetettebb értelmezési rétegeihez, a termékenység szimbólumaként megjelenő érett szőlőfürt, melynek előfeltétele egy egészséges szőlőtő megléte, az ország politikai stabilitását és prosperitását is szimbolizálja - erre az ókori keleti kultúrákban általánosan megtalálható metaforára a hettita szövegek is reflektálnak. A *Labarna áldásai* hettita szövegének királyideológiájában a földek termékenysége a királynak, ezen keresztül az istenek kegyének köszönhető.³³ A prosperitás ellentétét, a *Telipinusz ediktumában* az istenek bosszúja miatt a vidék termékenységének a trónra lépő uralkodótól történő megtagadása kaotikus viszonyok kialakulását vetíti elénk.³⁴ Tovább árnyalva a fenti szimbolikát, a szőlő - ellentétben a gabonaféléekkel - a befektetett munkaórák és a várható eredmény relációját nézve hosszú távú kultúrnövénynek számít.³⁵ Tehát az adott terület prosperitásának indikátoraiként funkcionáló virágzó és termékeny szőlőskertek egyúttal az uralkodó karizmájáról, és politikai sikerességéről adhatnak képet.

²⁸ A modern Törökország terméshozamainak területenkénti összehasonlításához és a vonatkozó statisztikákhoz, lásd. GORNY 2004: 140.

²⁹ GORNY 2004: 147–159.

³⁰ KBO 11.1 obv. 25.

³¹ A luvi Pihaššašši viharistene („a villám viharistene”) II. Muwatalliš hettita király személyes patrónusa, lásd. HAWKINS 1992:72., illetve HUTTER 2003:223.

³² KUB 6.45 rev. iv. 27, 32

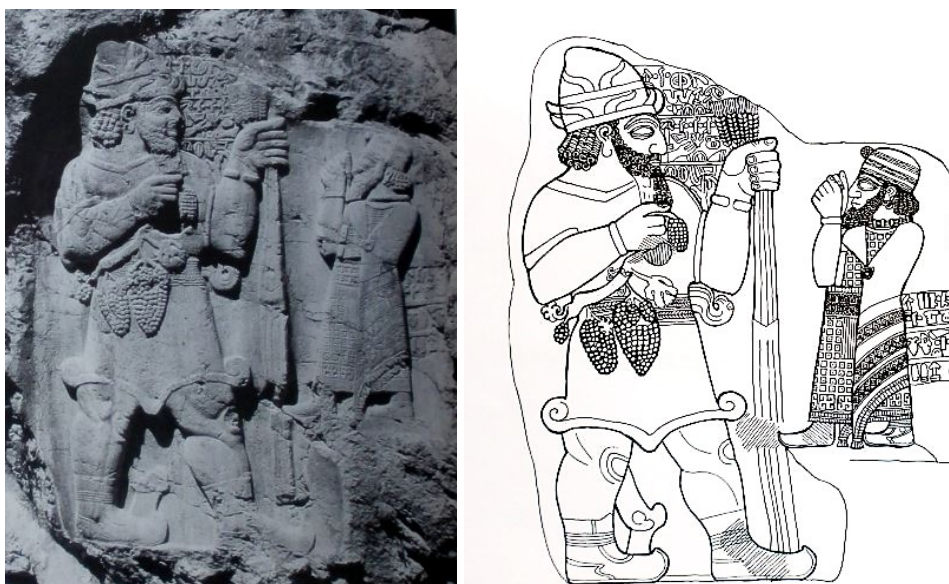
³³ KUB 36.110 rev. 5–7.

³⁴ KBo 3.1 i 69–71.

³⁵ GORNY 2004: 145.

FÜGGELÉK

1. tábla. A 'szőlőskert viharistenének' ábrázolásai

1. ábra ivRIZ 1

2. ábra ivRIZ 2

3. ábra NIĞDE 2 HAWKINS 2000: Plate 301, fig. 47

4. ábra KEŞLİK YAYLA 1

5. ábra . ISLÂHIYE 2

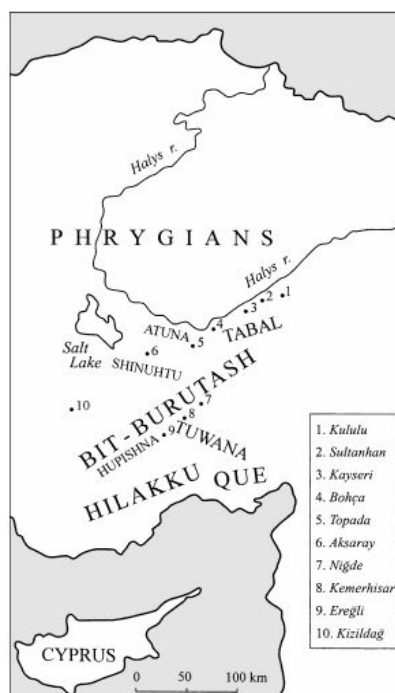

6. ábra GÖKBEZ.

Map 4 Countries and kingdoms of 1st millennium Anatolia.

1. térkép. Anatólia régiói és királyságai a Kr. e. I. évezredben, BRYCE 2009: xxvii

Map 18 Tabal.

2. térkép. Tabal régió a Kr. e. I. évezredben. BRYCE 2009: 683, Map 18.

RÖVIDÍTÉSEK

CHLI

J.D. Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions vol. 1. Inscriptions of the Iron Age Part 2* (Untersuchungen zur indogermanischen Sprach- und Kulturwissenschaft. NF/Studies in Indo-European Language and Culture. New Series 8.1), De Gruyter, 2000.

RIA

E. R. F. Ebeling – B. Meissner hrsg., *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie*, Berlin und Leipzig, Walter De Gruyter & Co., 1928-

KBo

Keilschrifttexte aus Boğazköy

KUB

Keilschrifturkunden aus Boğazköy

SZAKIRODALOM

ARO, S., 2003, „Art and Architecture”, in Melchert, H. C. (ed.), *The Luwians*, (Handbook of Oriental Studies Section 1 The Near and Middle East 68), Leiden, Boston, Brill, 281–337.

ARO, S., 2012, „Tabal”, M. Streck hrsg., *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie* Band 13, 5./6. Lfg., De Gruyter, 2012, 388–391.

- D'ALFONSO, L., 2012, „Tabal: An Out-group Definition in the First Millennium BC”, in Lanfranchi, G. – Bonacossi, D. M. – Pappi, C. – Ponchia, S. (eds.), *Leggo! Studies Presented to Frederick Mario Fales on the Occasion of His 65th Birthday (Leipziger Altorientalistische Studien 2)*, Wiesbaden, 173–194.
- BERGES, D. – NOLLÉ, J., 2000: *Tyana - Archäologisch-historische Untersuchungen zum südwestlichen Kappadokien*. Rudolf Habelt, Bonn.
- BIER, L., 1976, „A Second Hittite Relief at Ivriz”, *Journal of Near Eastern Studies* 35/2: 115-126. <https://doi.org/10.1086/372471>
- BRYCE, T., 2012, *The World of the Neo-Hittite Kingdoms. A Political and Military History*, New York. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199218721.001.0001>
- BRYCE, T., 2009, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia. The Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203875506>
- BONATZ, D., 2007, „The Iconography in the Hittite, Luwian, and Aramaean Kingdoms”, *IDD (Iconography of Deities and Demons)*, (electronic pre-publication, last revised edition 26.07.2007), 1–29.
- BUNNENS, G., 2006, *A new luwian stele and the cult of the Storm-God at Til Barsib-Masuwari (Tell Ahmar II)*, Louvain. http://www.religionswissenschaft.uzh.ch/idd/prepublications/e_idd_anatolia_north_syria.pdf
- COLLON, D., 1972, „The Smiting God: a Study of a Bronze in the Pomerance Collection in New York”, *Levant* 4: 111–134. <https://doi.org/10.1179/lev.1972.4.1.111>
- CORNELIUS, I., 2014, „„Trading Religions” and „Visible Religion” in the Ancient Near East”, in P. Wick – V. Rabens, *Religions and Trade. Religious Formation, Transformation and Cross-Cultural Exchange between East and West (Dynamics in the History of Religions 5)*, Leiden–Boston, 141–165.
- CREMER, M., 1988, „Der bewaffnete Dionysos”, *IstMitt* 38 (1988), 179–187. https://doi.org/10.1007/978-3-642-97119-8_3
- FAYDALI, E., 1974, „Gökbez Kaya Kabartması”, *Anatolia* 18: 135-36.
- GORNY, R. L., 2003, „*Viticulture and Ancient Anatolia*”, in Patrick E. McGovern, P. E. – Fleming, S. J. – Solomon H. Katz, S. H. (eds.), *The Origins and Ancient History of Wine. Food and Nutrition in History and Anthropology*, London, Routledge, 133–174.
- GÖKBAYLAK, Z. – SÖYLEMEZOĞLU, G., 2010, „Grapevine throughout the History of Anatolia”, *International Journal of Botany* 6/4: 465–472. <https://doi.org/10.3923/ijb.2010.465.472>
- HAAS, V., 1994, *Geschichte der Hethitischen Religion*, (Handbook of Oriental Studies Section 1 The Near and Middle East 15), Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004293946>
- HARMANSAH, Ö., 2015, *Place, Memory, and Healing. An Archaeology of Anatolian Rock Monuments*, New York. <https://doi.org/10.4324/9781315739106>
- HAWKINS, J. D., 2015, „Hittite Monuments and their Sanctity”, in D'Agostino, A. – Orsi, V. – Torri, G. (eds.), *Sacred Landscapes of Hittites and Luwians. Proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi, Florence February 6th-8th 2014 (Studia Asiana 9)*, Firenze, Firenze University Press, 1–9.
- HAWKINS, J. D., 1992, „What Does the Hittite Storm-God Hold”, in D. J. W. Meijer ed., *Natural Phenomena. Their Meaning, Depiction and Description in the Ancient Near East*, Amsterdam.
- HERBORDT, S. 2016, „Wettergottheiten (weathergods, stormgods). C. Archäologisch. In Anatolien”, M. Streck & S. Ecklin hrsg., *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie* Band 15, 1./2. Lfg., Berlin, 100–107.

- HUTTER, M., 2003, „Aspects of Luwian Religion”, in Melchert, H. C. (ed.), *The Luwians*, (Handbook of Oriental Studies Section 1 The Near and Middle East 68), Leiden, Boston, Brill, 211–280. https://doi.org/10.1163/9789047402145_007
- EHRINGHAUS, H., 2014, *Das Ende, das ein Anfang war - Felsreliefs und Felsinschriften der luwischen Staaten Kleinasien vom 12. bis 8./7. Jahrhundert v. Chr.* Nünnerich-Asmus, Mainz.
- ORNAN, T., 2005, „A complex system of religious symbols: The case of winged disc in Near Eastern imagery of the first millennium BCE”, in C. E. Suter – Ch. Uehlinger, *Crafts and Images in Contact. Studies of Eastern Mediterranean art of the first millennium BCE (Orbis Biblicus et Orientales 120)*, Fribourg, 207–242.
- ORTHMANN, W., 1971, *Untersuchungen zur Späthethitischen Kunst* (Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 8), Bonn.
- ÖZGÜÇ, T., 2002 (ed.), *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter*, Bonn.
- ŞAHİN, M., 1999, „Neue Beobachtungen zum Felsrelief von İvriz/Konya. Nicht in den Krieg, sondern zur Ernte: der Gott mit der Sichel”, *Anatolian Studies* 49, *Anatolian Iron Ages 4. Proceedings of the Fourth Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Mersin, 19-23 May 1997*: 165–176. <https://doi.org/10.2307/3643072>
- SCHIRMER, W., 2002, „Stadt. Palast. Tempel. Charakteristika hethitischen Architektur im 2. und 1. Jahrtausend v. Chr.”, in Özgüç, T. hrsg., *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter*, Bonn, 204–217.
- SCHWEMER, D., 2008, „The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies. Part II”, *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 8/1: 1–44. <https://doi.org/10.1163/156921208786182428>
- TARACHA, P., 2008, „The Storm-God and Hittite Great King”, in: Archi, A. – Francia, R. (eds.), *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici vol. 50. VI Congresso Internazionale di Ittitologia Roma, 5-9 settembre 2005, Part II*, Roma, 745–751.
- VASSILEVA, M., 2009, „Phrygian Rock-Cut Thrones, 'Idols' and Phrygian Royal Symbolism”, *Thracia* 18, 111–124.
- ZOLOTNIKOVA, O., 2016, „The Storm-God with a Battle-Axe on the Early 1st Millennium Reliefs from Eastern Anatolia/Northern Syria”, in R. A. Stucky – O. Kaelin – H-P. Mathys (eds.), *Proceedings of the 9th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East 9–13 June 2014, Basel, Vol. 1*, Wiesbad. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc770z3.26>